

Międzynarodowa konferencja historyków gospodarczych
Prato, 22—28 kwietnia 1982 r.

Czternaste już spotkanie w Prato¹ miało na celu przesłedzenie rozwoju usług w Europie od średniowiecza po wiek XVIII (*L'emergenza storica delle attività terziarie: sec. XII—XVIII*). Organizatorzy konferencji zakreśliili możliwe najszersze granice sfery usług, zaliczając do niej „wszelkie działania uzupełniające funkcje produkcyjne rolnictwa i przemysłu” (M. Mollat — Paryż). Przyjęcie tej bardzo ogólnej definicji było główną przyczyną wielkiego zróżnicowania tematyki obrad. W kolejnych dniach spotkania program przewidywał dyskusję nad problemami: usługowej działalności na wsi², techniki informacji handlowej i obrotu pieniężnego³, rozwoju fachowej biurokracji⁴, kształtowania się zawodów wyspecjalizo-

¹ O tradycjach i organizatorach konferencji, zob. sprawozdania: A. Pośpiech, „Kw. HKM”, R. XXVI, 1979, nr 4, s. 589—591; U. Łydowska-Sowina, „Kw. HKM”, R. XXIX, 1981, nr 4, s. 561—563.

² Referaty: F. Irsigler (Trewir), *Die Genese von spezialisierten Diensten in der Grundherrschaft*; P. Caroni (Berno), *Il contadino e il somiere: l'autarchia agraria al contatto con le esigenze della sottomissione*; P. D. A. Harvey (Durham), *Non agrarian activities in the rural communities of late medieval England*; D. Sella (Madison), *Contadini e mercanti nelle campagne lombarde: sec. XVI—XVIII*.

³ E. Nathorst-Boos (Sztokholm), *The weekday of an exchanger*; M. Molas Ribalta (Barcelona), *L'organización social del comercio de tejidos en España (siglos XV—XVIII)*; M. A. Ladero Quesada (Madryt), *El desarrollo de las ferias y la formación de los espacios y redes mercantiles en la Corona de Castilla (siglos XII—XV)*; W. von Stromer (Berlin), *Kaufmännische Informationssysteme und ihre Relevanz in wirtschaftlichen Wettbewerb und für politische Entscheidungen*; J. L. Bolton (London), *Capital supply in the late medieval English economy (14th—16th centuries)*; B. Krekic (Los Angeles), *La formation du réseau régional de renseignements*.

⁴ W. Prevenier (Gandawa), *La „trahison des clercs” et le poids politico-social de la bureaucratie dans les Pays-Bas*; A. Rigaudiere (Paryż), *L'essor des conseillers juridiques des villes dans la France du bas Moyen Age*; F. Autrand (Paryż), *De la familia au salariat: les clercs des gens de justice parisiens aux XIVe et XVe siècles*; P. Fernandez Albaladejo (Madryt), *Gobierno y Reino en Castilla: 1590—1620*; C. Mozzarelli (Tarent), *Le intendenze politiche nella Lombardia austriaca (sec. XVIII)*; E. Balasz (Budapeszt), *Les commissaires de Joseph II en Hongrie. Les députés d'une bureaucratie moderne*; F. Smahel (Praga), *Le secteur tertiaire urbain sous la révolution: la commune hussite de Tabor 1420—1452*.

wanych w usługach⁵, organizacji opieki społecznej, szpitali i służby medycznej, pojmowanej jako swoista forma usług⁶. W takich ramach tematycznych można było zmieścić zarówno dyplomatów Dubrownika dostarczających różnorodnych informacji swej kupieckiej republice (B. Krekic), jak też np. rzemieślników sprawujących nadzór techniczny nad budową średniowiecznych zanków na Sycylii (E. Pitz). Trudno przedstawić cały tak zróżnicowany dorobek konferencji stąd ograniczyć się do referatów mających charakter syntezy czy też systematyzujących problematykę w skali całej Europy Zachodniej lub przynajmniej znacznej jej części w dłuższym odcinku chronologicznym. Najwięcej miejsca w tym sprawozdaniu zajmie jednak prezentacja referatów i dyskusji prowadzonej wokół problemów najbliższych badaczom historii kultury materialnej, takich np. jak rozwój szpitali i opieki medycznej.

Obrady nad usługami na wsi zapoczątkowało wystąpienie F. Irsiglera. Przedstawił on problematykę usług w wielkich posiadłościach feudalnych w Niemczech w okresie od VIII do XII w. Wyodrębnił przy tym 9 dziedzin działalności usługowej w ramach latyfundium, za najważniejsze uznając: transport towarów wewnątrz i na zewnątrz majątności feudała, transport osób, handel lokalny i dalekosiężny, zarządzanie gospodarką, posługi domowe. F. Irsigler zwrócił uwagę na zjawisko stopniowego przekształcania się poddanych — mieszkańców osad służebnych wyspecjalizowanych np. w transporcie wodnym w niezależnych rzemieślników odpłatnie świadczących usługi transportowe. Procesy takie miały miejsce w Nadrenii, gdzie ułatwiała je szczególnie szybka urbanizacja. Równoległe do emancypacji niektórych grup ludności służebnej postępował proces zamiany licznych usług świadczonych przez poddanych na czynsze w pieniądzu lub w naturze.

W dyskusji nad problemami handlu i bankowości szczególną uwagę wzbudziły referaty W. von Stromera i B. Krekica. Pierwszy z rozmachem nakreślił obraz systemów informacji organizowanych przez włoskie i niemieckie domy handlowe i banki w XIII—XV w. Wskazał na ich znaczenie gospodarcze i polityczne. Podobną siecią informacyjną dysponowały tylko stolica apostolska i wielkie handlowe miasta-państwa (np. Wenecja). Sporo miejsca poświęcił W. von Stromer technice przesyłania danych (kurierzy, sztafety jeźdźców itp.). Na podstawie źródeł z końca XV w. przedstawił nie tylko wielkie koszty szybkiej informacji, lecz także imponujące efekty ponoszonych nakładów. W 1474 r. depesza z Wenecji do Norymbergii docierała w ciągu 4 dni 10 godzin. B. Krekic ukazał podobne sprawy, widziane jednak w skali jednego miasta-państwa. W XIV—XV w. władze Dubrownika dysponowały systemem kurierów dostarczających informacji gospodarczych i politycznych z całych Bałkanów (przede wszystkim jednak z Bośni i Serbii), Węgier i Włoch. Do niektórych państw kierowały ambasadorów (Bośnia, Węgry, Mediolan). Handlowa republika korzystała nie tylko z usług państwowej służby

⁵ E. Pitz (Berlin), *Das Aufkommen der Berufe des Architekten und Bauingenteurs*; P. Mathias (Oxford), *Law and Economic Change: the Lawyer as Businessman in Eighteenth Century England*.

⁶ L. Schmutge (Zurych), *Die Anfänge des organisierten Pilgerverkehrs*; M. D. Grmek (Paryż), *Le médecin au service de la commune et l'hôpital medieval*; B. Pullan (Manchester), *Institutional charity and employment in early Modern Europe*; A. F. Shtekli, (Moskwa), *From charity institutions to work houses in Europe in XVth—XVIIIth centuries*; F. Saba (Mediolan), *L'assistenza ai malati come servizio: l'Ospedale Maggiore di Milano*; J. P. Gutton (Lyon), *La mise en place du personnel soignant dans les hopitaux français (XVIIe—XVIIIe siècles)*.

informacyjnej, lecz także z wiadomości przekazywanych przez poszczególnych kupców. Były one wykorzystywane między innymi przy zakupach żywności dla miasta.

Zainteresowaniem licznych uczestników konferencji cieszyła się problematyka rozwoju biurokracji. A. Rigaudiere i W. Prevenier omówili znaczenie legitymujących się wykształceniem uniwersyteckim legistów we Francji i Niderlandach w XIII—XVI w. Badacz francuski zwrócił uwagę na rolę jaką jeszcze w XIII stuleciu odgrywali legiści w walce o samodzielność gminy miejskiej, często inicjując i kierując odpowiednimi poczynaniami. W następnych stuleciach fachowi prawnicy stali się funkcjonariuszami całkowicie zależnymi od rady miejskiej, często niepopularnymi wśród pospólstwa. W. Prevenier przedstawił nie tylko rolę legistów w administracji i dyplomacji miast w Niderlandach, lecz także ich pozycję społeczną. Za jeden z istotnych wskaźników prestiżu tej grupy uznał pobierane płace. Między innymi zestawiał wysokość ich rocznych wynagrodzeń z piętnastowiecznymi płacami wykwalifikowanych robotników oraz najwybitniejszych ówczesnych artystów. W obu wypadkach porównanie wypadło na korzyść „biurokratów”. W rozważaniach nad pozycją społeczną urzędników autor nie pominął też dróg awansu legistów do grupy bezpośrednio rządzącej, np. poprzez małżeństwa. Wspomniał także o zjawiskach negatywnie rzutujących na prestiż prawników, np. o łapówkarstwie.

Grupy niższego personelu kancelaryjnego w późnośredniowiecznym Paryżu dotyczył referat F. Autrand. Autor starał się prześledzić proces stopniowej przemiany czternastowiecznych pisarzy, całkowicie zależnych od swych chlebobawców (płaca w pieniądzu i naturze, mieszkanie, czasami więzy rodzinne) z członków „familii” danego urzędnika w coraz częściej spotykanych w XV w. niezależnych fachowców sprzedających swe usługi równocześnie kilku pracodawcom.

W dorobku ostatniego spotkania w Prato pozycję odrębną, nie mieszczącą się w głównych grupach tematycznych zajmuje odczytany mimo nieobecności autora referat F. Smahela o usługach w husyckim Taborze. Autor zwrócił uwagę na usługi organizowane przez miasto z myślą o potrzebach obywateli (młyn, szrotarnia, zaopatrzenie w wodę, szkoła). Do sfery usług zaliczył też handel detaliczny artykułami spożywczymi. Jest zasługą F. Smahela, że swym referatem przypomniał o tej części sektora usług, całkowicie pominiętej w programie konferencji.

Żywe zainteresowanie wzbudziła w Prato problematyka opieki społecznej: szpitali, przytułków, jak również zagadnienia rozwoju medycyny. Wiążą się one ściśle z popularnymi ostatnio nie tylko w Europie Zachodniej badaniami nad marginesem społecznym i biedotą w miastach. Otwierając dyskusję nad tymi tematami M. Mollat stwierdził, że powinna ona koncentrować się wokół następujących zagadnień: 1) powstanie i rozwój instytucji pełniących funkcje opiekuńcze i lecznicze; 2) pojawienie się i rozwój personelu wyspecjalizowanego w pełnieniu tych funkcji; 3) miejsce wspomnianych powyżej instytucji i fachowców w życiu społecznym i gospodarczym danej epoki. M. Mollat postawił też problem powolnego przekształcania wielofunkcyjnego szpitala średniowiecznego w placówkę leczniczą.

Naszkiecowane przez niego problemy podjęli M. D. Grmek i J. P. Gutton. Pierwszy przedstawił stopniowy rozwój medycznych funkcji szpitala w średniowiecznej Europie (VIII—XV w.) na szerokim tle stanu opieki zdrowotnej, szczególnie w dużych aglomeracjach, oraz poziomu wykształcenia medyków. Jego zdaniem do XII w. włącznie zorganizowaną opieką medyczną dysponowały niemal

wyłącznie klasztory. Rozporządzały one wydzielonymi izbami dla chorych braci, aptekami z zestawem leków oraz uprawą ziół. Jednak z opieki zakonników tylko wyjątkowo mogły korzystać osoby spoza zgromadzenia. W XII w. w największych miastach Europy istniały już co prawda szpitale nie powiązane z klasztorami, lecz były to właściwie przytułki dla ubogich. W Europie zachodniej okres od XII do pierwszej ćwierci XIV w. charakteryzowało pojawienie się stosunkowo licznej grupy medyków z wykształceniem uniwersyteckim oraz chirurgów praktyków. Zabiegi lecznicze wykonywali też zorganizowani w cechy balwierze. Te ostatnie grupy swoje umiejętności nabywały dzięki terminowaniu u mistrzów i późniejszej praktyce. „Lekarze” wszystkich tych kategorii nie byli na stałe związani ze szpitalami. W licznie zakładanych w XIII w. szpitalach miejskich na pierwszym miejscu nadal stawiano troskę o dusze, dopiero na dalszym o zdrowie pensjonariuszy. W najlepszym szpitalu Francji, paryskim L'Hotel-Dieu na stałe nie zatrudniano żadnego lekarza. Gdy konieczna była interwencja chirurga wzywano go z miasta. Nie sposób też dostrzec jakichkolwiek związków między fakultetami medycyny na uniwersytetach a szpitalami. Pojawiły się natomiast pierwsze oznaki doceniania opieki medycznej przez władze miast. Pod tym względem przodowały miasta Italii. W 1214 r. Bolonia zawarła kontrakt z opłacanym kwartalnie medykiem, który miał leczyć tamtejszych chorych i rannych. W początkach XIV w. służbę medyczną miały już wszystkie miasta Toskanii. W Niemczech pierwsi lekarze miejscy pojawili się w Wismarze (1281) i Monachium (1312), we Francji zaś dopiero w początkach XIV w. (Marsylia — 1325 r.). Prawdziwy przełom w tej dziedzinie miał nastąpić dopiero po Czarnej Śmierci. Mówiąc o opiece medycznej w Europie Zachodniej XII i XIII stulecia M. D. Grmek podkreślił fakt jej wielkiego opóźnienia w stosunku do Bizancjum. W 1136 r. w jednym ze szpitali Konstantynopola pracowało oprócz chirurgów, 16 medyków. W drugiej połowie XIV w. i w stuleciu następnym w Europie zachodniej upowszechniła się instytucja lekarzy miejskich. Od 1436 r. zgodnie z edyktem cesarskim lekarza powinno zatrudniać każde z miast Rzeszy. Pojawili się też pierwsi lekarze pracujący stale w szpitalach. Prekursorem tych zmian był szpital w Sienie. Jego statut z 1318 r. przewidywał zatrudnienie medyka, chirurga i farmaceuty „dla leczenia chorych”. W końcu XIV w. lekarzy szpitalnych miały już Florencja i Mediolan, zaś we Francji: Paryż, Marsylia i Tuluza. W Niemczech pierwszy *Spitalarzt* jest wzmiankowany w źródłach z Norymbergi z 1486 r. Wiele szpitali w wielkich miastach Włoch, Rzeszy czy też Francji (Lyon) jeszcze na progu epoki odrodzenia korzystało dorywczo z usług przebywających w mieście medyków czy chirurgów. Referat M. D. Grmeka, spośród innych prezentowanych w Prato, obok szerokiego i syntetycznego ujęcia tematu, wyróżnia także wykorzystanie bardzo bogatego zestawu literatury (ponad 100 pozycji, z polskich prace B. Geremka). Autor sięgnął także do ikonografii (piętnastowieczne włoskie miniatury przedstawiające prace medyków w szpitalu).

Dyskusja nad jego wystąpieniem koncentrowała się wokół rozwoju medycyny naukowej w Europie. W. Paravicini (Paryż) i Manselli (Rzym) wskazali na istnienie pominiętej w rozważaniach referenta licznej grupy lekarzy dworskich, głównie pochodzenia żydowskiego. Równocześnie w XIII w. we Włoszech oprócz ludzi z wykształceniem uniwersyteckim medycynę uprawiali ciesząc się wielkim prestiżem praktycy pobierający naukę w specjalnych szkołach. Z kolei Kellebenz (Trewir) przypomniał o medykach działających w miejscowościach znanych z posiadania źródeł leczniczych. W Niemczech ta kategoria lekarzy pojawiła się w XV w. B. Krekic, nawiązując do tak szeroko potraktowanej przez M. D. Grmeka sprawy zatrudnienia lekarzy w szpitalach miejskich stwierdził, że w XV w. także w

Dubrowniku szpital był pozbawiony medyka. Interwencje chirurgiczne w koniecznych przypadkach przeprowadzał chirurg wzywany z miasta.

Kontynuację rozważań M. D. Grmek'a nad przekształcaniem się szpitala w placówkę medyczną, jednak już tylko w odniesieniu do Francji w XVII—XVIII wieku, stanowił referat J. P. Gutton. Wiek XVII przyniósł polepszenie opieki medycznej we francuskich szpitalach. Powszechnie zatrudniali już one medyków; na tym polu przełom dokonał się już w poprzednim stuleciu. W szpitalach działali też wykładowcy uniwersyteckich fakultetów medycyny. Przy trudniejszych operacjach chirurgów nadzorowali medycy. W drugiej połowie XVII w. wprowadzono praktykę codziennej kontroli stanu zdrowia pacjentów (obchody lekarskie). W XVIII stuleciu nastąpił dalszy wzrost poziomu wiedzy medycznej a także roli jaką lekarze odgrywali w szpitalu. W 1776 r. zorganizowano w Paryżu szkołę chirurgów, zaś w 1787 r. lekarze uzyskali wyłącznie prawo ustalania diety chorych.

Do tej pory równie ważny był w tych sprawach głos personelu pomocniczego (głównie zakonnego), co zdaniem lekarzy często prowadziło do skutków dla chorego opłakanych. Chociaż w ciągu omawianych dwóch stuleci wyraźnie umocniła się pozycja lekarza w szpitalu, to jednak nie uległ zmianie opiekuńczy charakter tych placówek. Siedemnastowieczne *l'hotel-Dieu* z reguły gościły więcej podrzutków, starców i nędzarzy niż chorych,, zaś dla ich zarządu podstawowym problemem nie było leczenie, lecz wyżywienie pensjonariuszy. Ten stan rzeczy nie zmienił się zasadniczo w XVIII w. W przytułkach wyodrębniano pomieszczenia dla umysłowo czy też wenerycznie chorych, jednak placówkami w ścisłym tego słowa znaczeniu medycznymi były tylko zakładane od 1708 r. szpitale wojskowe.

Pozostałe referaty dotyczyły odmiennych od przedstawionych powyżej aspektów opieki społecznej. F. Saba mówiąc o szpitalnictwie w Mediolanie (XV—XIX w.) skoncentrował się na problemach jego finansowania, wiele miejsca poświęcając analizie składu społecznego grupy donatorów, motywom ich postępowania (religijne, materialne)

A. E. Shtekli (Moskwa), po uprzedniej analizie tekstów kilku myślicieli epoki odrodzenia (Erazm z Rotterdamu, Tomasz Morus, Luter), stwierdził, że niejako realizacją ich poglądów na drogi likwidacji ubóstwa i zapobiegania temu zjawisku, były zakładane w XVI—XVIII w. domy pracy przymusowej. Ich mieszkańcy własnym wysiłkiem mieli zdobywać środki do życia. Postawił przy tym kontrowersyjną tezę o ewolucji od średniowiecznego przytułku do domu pracy, za przyczynę tego procesu uważając umasowienie ubóstwa na skutek rozwoju elementów kapitalizmu w Europie Zachodniej, nie zaś rozszerzenie się protestanckiego poglądu na świat, pracę i ubóstwo. Z tezą o naturalnym przejściu od przytułku do domu pracy polemizował F. Saba, wskazując na pełną koegzystencję obu instytucji w Europie protestanckiej i katolickiej aż po wiek XVIII, a także na często represyjny charakter pracy przymusowej.

Zagadnieniom z pogranicza dziejów szpitalnictwa i infrastruktury turystycznej poświęcił uwagę L. Schmutge. Przedstawił on problematykę masowego ruchu pątników w Europie XI—XII w. Szczególnie dużo miejsca w jego rozważaniach zajęły zjawiska obserwowane na szlakach pielgrzymów w Hiszpanii i we Włoszech. Powstała tam wówczas sieć hospicjów przyklasztornych, jak również zakładanych przez kapituły katedralne lub biskupów. Miasta będące celem pielgrzymek, np. Lukka, już w XII w. miały po kilkanaście instytucji tego typu. Dla potrzeb pielgrzymów zakładano też szpitale na przełęczach alpejskich, apenińskich i pirenejskich. Podobnie jak inne hospicja zapewniały one wędrowcom oprócz noclegu i posiłków następujące usługi: mycie nóg i strzyżenie włosów, pranie odzieży, zelowanie butów. Fundatorem szpitali w Italii był przede wszystkim kościół, w Hiszpanii zaś panujący. Oprócz rozwoju sieci hospicjów (wyrzywkowe przykłady

przyczyna autor także z Anglii i Francji) innym ważnym skutkiem ruchu pątniczego było powstanie komercyjnych gospód. W XII w. ich właściciele na szlaku do Santiago de Compostella uzyskali od króla prawo wydawania posiłków dla swych gości. Pielgrzymi potrzebowali nie tylko usług hotelarskich. W XII w. był już rozwinięty przemysł paniątkarski. Masowo produkowano odznaki, które powracający do domów pątnicy dawali na pamiątkę swoim bliskim. Znakiem Santiago była np. muszla. Na jeden świąteczny dzień produkowano do 10 000 odznak. Ostatnim skutkiem pielgrzymek na jaką zwrócił uwagę L. Schmutge było powstanie literatury przewodnickiej. Najstarszy znany przewodnik do Compostelli pochodzi z 1140 r.

Dyskusja, jak zwykle w wypadku tematów z pogranicza kilku problemów, była ożywiona. W. Paravicini wskazał na brak wyjaśnienia przez autora źródeł finansowania masowego ruchu pątniczego. Postawił też pytanie czy wędrówki po Europie, zwłaszcza młodzieży rycerskiej, miały charakter wyłącznie religijny, czy też być może podobnie jak w XV w. były traktowane jako element wychowania młodego szlachcica. Inni dyskutanci uzupełniali wywody autora. L. Makkai (Budapeszt) stwierdził, że w XI—XII w. również władcy węgierscy fundowali szpitale dla swych poddanych udających się do Rzymu i Ziemi Świętej. B. Krekic przypomniał zaś o ścisłym związku między pielgrzymkami a rozwojem prostytucji w miastach. W XIV—XV w. ten rodzaj usług kwitł na trasie pielgrzymek mieszkańców Dubrownika do ś. Mikołaja z Bari.

Podsumowując wyniki niewątpliwie interesujących obrad jakie toczyły się w Prato, wypada jednak stwierdzić, że konferencja, po części z przyczyn organizacyjno-technicznych (brak kilku ważnych referatów) nie mogła spełnić wszystkich pokładanych w niej nadziei. Otrzymaliśmy przegląd usług dość specyficznych (biurokracja, informacja gospodarcza, szpitalnictwo), uszły zaś z pola widzenia całkowicie lub prawie całkowicie takie dziedziny aktywności ludzkiej w pełni mieszczące się w sektorze usług jak: usługi komunalne, naprawcza działalność rzemiosła oraz cała sfera obsługi podróźnych (karczmy, gospody, hotele).

Andrzej Klonder
(Warszawa)